

УДК 343.123.12

Л.О. МАКСИМОВА, канд. юрид. наук,
Київський університет туризму, економіки та
права

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ключові слова: слідчий, прокурор, суддя, кримінальне провадження, юридична відповідальність, кримінальна, дисциплінарна відповідальність

Кримінальний процес має забезпечувати якісним, урівноваженим процесуальним статусом усіх учасників провадження. Таке положення стосується слідчого, прокурора, судді. Кожен із цих учасників має свою мету, функцію та місце в системі процесуальної діяльності. Їх статус має бути ретельно визначений, збалансований, щоб не допустити зловживання повноваженнями або погіршення якості діяльності з боку зазначених учасників, або з боку інших осіб, що володіють певними засобами впливу на кримінальний процес.

Ст.ст.36–41 КПК України надає теоретичний зміст процесуального статусу сторони обвинувачення, визначає учасників, їх статус, повноваження та встановлює юридичну відповідальність за порушення чинного законодавства.

Пріоритетне місце в означеній системі забезпечення існування кримінального провадження займає відповідальність учасників кримінального провадження за вчинені кримінальні правопорушення. Тому метою статті є встановлення напрямку, який має суб'єктивний характер, визначає вплив на особу, що вчинила правопорушення. Характер такого впливу, безумовно, буде відрізнятися залежно від того, до якої категорії належить учасник провадження. У кримінальному процесі беруть участь як звичайні громадяни, що випадково потрапили у сферу кримінального судочинства, так і професійні учасники, які є або посадовими особами, або займаються наданням кваліфікованої юридичної допомоги гро-

мадянам. Залежно від того, до якої саме групи належить учасник провадження, буде визначатися зміст юридичної відповідальності. В окресленому контексті актуалізується наукові положення сторони обвинувачення, які здійснюють кримінальне провадження.

Перед законодавцем під час розробки процесуального статусу учасників кримінального провадження стоїть завдання, відповідно до якого необхідно визначити засоби їх діяльності, межі повноважень, симулювання виконання ними певних функцій і механізми впливу. Останній елемент займає найважливіше значення у наведеній системі, бо він одночасно виступає гарантією, забезпечує якість і активність діяльності і має кореспондувати з обов'язком іншого учасника.

Теоретичні розробки процесуального статусу сторони обвинувачення були предметом розгляду з боку низки вчених, а саме О.М. Бандурки, Ю.В. Баулина, В.І. Борисова, О.В. Капліної, В.Т. Нора, В.В. Назарова, Д.П. Письменного, С.В. Слінька, О.Г. Шило, М.Є. Шуміло, Л.Д. Удалової та ін. [1–4].

Першим учасником, що починає кримінальне провадження, є слідчий. КПК України передбачає складну систему повноважень цього учасника. Ще складнішою, як на нас, є структура змісту його відповідальності. Комплекс повноважень визначається як на загальному рівні у вигляді вимог дотримуватися законності та своєчасного виконання процесуальних дій, так і докладно у вигляді переліку його правообов'язків, що закріплені в статті 40 КПК України. Відповідно до змісту цієї норми слідчому надаються повноваження щодо початку провадження, проведення процесуальних дій, звернення до інших учасників правовідносин і завершення досудового розслідування. Універсальним є положення про необхідність здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України. До особливих правил, які законодавець визначив окремо, віднесені особливості виконання й оскарження рішень прокурора. Отже, законодавець, застосовуючи такий підхід до регламентації правового статусу слідчого, одночасно покладає на слідчого обов'язок здійснювати кримінальне провадження на відповідній стадії, і нести за його якість повну відповідальність.

Таким чином, зміст публічної діяльності слідчого визначається комплексом правобов'язків, які повинні повноцінно забезпечуватися відповідальністю.

Слідчий за кримінальні процесуальні правопорушення може нести всі види юридичної відповідальності. Пункт 1 ст.40 КПК України визначає загальний підхід законодавця до повноважень слідчого як до суб'єкта, що відповідає за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Досягнення такого стану якості процесуальних дій гарантується всіма видами юридичної відповідальності і перетинається з іншими більш конкретними положеннями цієї норми. Наприклад, порушення конституційного права особи на свободу і особисту недоторканність тягне за собою кримінальну відповідальність. Водночас, таке порушення буде стосуватися п.9 зазначеної норми, відповідно до якої слідчий має здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України, а саме: виконувати положення ст.208 КПК України. Окрім того, наведене положення КПК України не враховує участь і суб'єктивні фактори, що виникають на фоні діяльності інших суб'єктів кримінального процесу, таких як слідчий суддя, прокурор тощо. Тому означити універсальність такого положення законодавства є неможливим.

Л.В. Гаврилюк вважає, що дії слідчого будуть визнані незаконними у таких випадках: коли арешт чи затримання застосовуються за відсутності для цього підстав або за злочин, який не карається позбавленням волі; коли арешт чи затримання тривають після закінчення встановлених КПК України строків; коли тримання під вартою здійснюється за відсутності судового рішення [5, с.20].

Більше дискусій викликає положення про настання кримінально-правових наслідків за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, що передбачається ст.372 КК України. Чинний КПК України містить подібний, не менш важливий за юридичними наслідками етап, який законодавець визнає початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності. Таким етапом є процесуальна дія – повідомлення особі про підозру. Після цієї дії особа набуває статусу підозрюваного, до неї можуть застосовуватися

різні заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжні заходи. Слідчий буде нести кримінальну відповідальність у разі визначення умислу в його діях за наявності відомостей, що вказують на невинність особи. Друга частина зазначеної норми КК України передбачає кримінальну відповідальність за активне сприяння слідчому настанню відповідальності особи шляхом створення штучних доказів або іншою фальсифікацією.

Важливою гарантією для кримінальної процесуальної діяльності є встановлення кримінальної відповідальності за примушування особи давати показання на допиті, що передбачено ст.373 КК України. Формою такого незаконного примусу може бути будь-який вплив з боку слідчого на особу, що допитується. Встановити незаконність механізму впливу є проблемним у юридичній практиці.

Незаперечну значущість для кримінального провадження має встановлення кримінальної відповідальності за порушення права на захист. Ст.374 КК України передбачає настання відповідальності за недопущення чи несвоєчасне надання захисника, а також за інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею.

Наступною умовою застосування юридичної кримінальної відповідальності є злочини, що пов'язані із порушеннями правил застосування заходів безпеки. У цьому напрямі законодавець передбачив ознаки двох різновидів правопорушень. Перший (ст.380 КК України) регламентує відповідальність за неприйняття рішення, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів службовою особою органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки. Другий визначає настання кримінально-правових наслідків за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. Такі дії, відповідно до ст.381 КК України, можуть здій-

снюватись службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, якою їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, а так само особою, взятою під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист. Безумовно, однією з цих осіб може бути слідчий. За статтею 381 КК України карається злочин із матеріальним складом, який визнається закінченим з моменту спричинення зазначених у ній наслідків, а розголошення відомостей, що не спричинило таких наслідків, тягне за собою лише дисциплінарну або адміністративну відповідальність (ст.185-11 КУпАП). Причинний зв'язок між діями і наслідками при вчиненні цього злочину має опосередкований характер [1, с.869].

Таким чином, виконання кримінальних процесуальних повноважень слідчого на достатньому рівні гарантовані кримінальною відповідальністю.

Щодо зв'язку із повноваженнями слідчого, які визначені в ст.40 КПК України, слід вказати на відсутність чіткої системи. Розглянуті положення про кримінальну відповідальність слідчого можуть одночасно забезпечувати декілька із визначених повноважень слідчого. Наприклад, кримінальна відповідальність за порушення права на захист може бути гарантією виконання таких повноважень слідчого, як проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення за погодженням із прокурором особи про підозру тощо. Безумовно, що кожне положення про кримінальну відповідальність буде гарантією здійснення інших повноважень, передбачених КПК України. Такий стан справ є свідченням системності кримінально-процесуального законодавства.

На нашу думку, головним фактором, що визначає правильність місця положень кримінального закону в системі юридичної відповідальності за кримінальні процесуальні правопорушення, є забезпеченість нею всіх обов'язків, пов'язаних із конституційними правами осіб, яких залучено до кримінальної процесуальної діяльності.

Щодо змісту кримінальної процесуальної відповідальності слідчого точаться наукові суперечки. Такі дискусії не є безпідставними.

Справді, важко виділити безпосередню, особисту зацікавленість посадової особи в результатах кримінального провадження. Єдиним зв'язком буде поєднання деяких рішень (наприклад, скасування постанови) з настанням можливої дисциплінарної відповідальності.

З цього питання одні вчені (І.Л. Петрухін, З.Ф. Коврига) стверджують, що скасування і зміна незаконних та необґрунтованих рішень є заходами кримінальної процесуальної відповідальності [6, с.156]. Інші дослідники (В.Г. Капустянський, В.В. Рожнова, Л.Д. Удалова) вважають, що кримінальна процесуальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності і виражається в позбавленні правопорушника певних прав, покладенні на нього додаткових обов'язків або в одночасному позбавленні прав і покладенні додаткових обов'язків [7, с.101; 2, с.132]. До цього визначення доцільно додати вплив на особистий інтерес особи, що притягується до цього виду відповідальності. Важко назвати відповідальністю факт зобов'язання слідчого провести декілька слідчих дій і прийняти певні рішення. Неможливо виділити з елементів кримінального процесуального механізму такі, що впливають на особистий інтерес слідчого без залучення інших видів відповідальності. Тому викликає сумніви наявність процесуальної відповідальності слідчого взагалі.

За кримінальну процесуальну відповідальність можна сприймати будь-який процесуальний механізм. Дослідники зазвичай обмежуються лише віднесенням до відповідальності юридичних правовідносин, пов'язаних із виконанням санкцій норм, відміною або зміною незаконних чи необґрунтованих рішень.

І.В. Рогатюк, розглядаючи процесуальний статус слідчого, зазначає, що його процесуальна самостійність поєднується із його персональною відповідальністю за своєчасне і правильне розслідування справи, прийняття за нею законних і обґрунтованих рішень [8, с.76].

Таким чином, аналіз змісту юридичної відповідальності слідчого, як гарантії виконання покладених на нього повноважень, дозволяє відстоювати ієрархічний підхід до побудови її структури. Виконання найважливіших повноважень, що безпосередньо пов'язані із дотриманням конституційних прав і свобод громадян,

забезпечується кримінальною відповідальністю. Інші види правообов'язків гарантуються системою адміністративної і дисциплінарної відповідальності.

Подібні висновки можна зробити стосовно керівника органу досудового провадження, правове становище якого значною мірою пов'язане з організацією процесу досудового розслідування і від статусу слідчого відрізняється саме таким відтінком.

Виконання повноважень начальником органу досудового розслідування забезпечується системою юридичної відповідальності, що повністю збігається із системою відповідальності слідчого.

Наступним учасником, що веде кримінальне провадження, є прокурор. Від якісного рівня змісту його процесуального статусу залежить можливість досягнення кримінальним процесом поставлених завдань.

Відповідно до положень КПК України цей суб'єкт не веде провадження, а виконує нагляд у формі процесуального керівництва.

О. Толочко, розглядаючи зміст процесуального керівництва, зазначає, що в досудовому кримінальному провадженні прокурор діє насамперед як організатор протидії кримінального правопорушення і відповідає за їх виявлення, розслідування. У судовому провадженні прокурор є рівноправна сторона процесу підтримує державне обвинувачення, а в разі прийняття судом незаконного рішення – має право оскаржити його та відстоювати власну думку у вищестоящому суді [9, с.60].

Зміст повноважень прокурора є складною і багатофункціональною системою. З одного боку, цей учасник має забезпечити законність кримінального провадження шляхом процесуального керівництва. З іншого боку, є найактивнішим представником функції обвинувачення, особливо в суді.

М.В. Косюта зазначає, що в разі винесення судом у справі виправдувального вироку за традицією, що склалась, саме прокурор буде нести сувору дисциплінарну відповідальність, про що він знає і завжди пам'ятає [10, с.116].

Одним із найважливіших учасників кримінального провадження є суддя.

У наукових дослідженнях відповідальність судді розглядається значно ширше від зви-

чайного вузького її розуміння. Акцент дослідники роблять на високому статусі цього суб'єкта, моральних якостях тощо.

Л.Б. Ісмаїлова, посиляючись на думки інших учених, пише, що досвідченому судді властива висока відповідальність за свою діяльність, за прийняті рішення. Оскільки суддя постійно перебуває в центрі уваги всіх учасників судового процесу, то його мовлення, репліки, зауваження, питання і навіть міміка, жести, постава піддаються контролю й оцінці присутніх у залі [11, с.171].

Основу проблеми встановлення і правового врегулювання відповідальності судді складає його особливий процесуальний статус, до якого законодавець ставиться з високою обережністю, що пов'язано із суддівською незалежністю і виконуваною функцією. Це вимагає певної уваги з боку законодавця під час розробки гарантій притягнення судді до відповідальності, але не виключає необхідності створення ефективної процесуальної системи відповідальності, яка б забезпечувала ефективне виконання учасником судочинства покладеної на нього функції.

Таким чином, зазначимо, що юридична відповідальність слідчого як гарантія виконання покладених на нього повноважень має ієрархічну структуру. Виконання найважливіших повноважень, що безпосередньо пов'язані із дотриманням конституційних прав і свобод громадян, забезпечується кримінальною відповідальністю. Зміст повноважень прокурора є складною і багатофункціональною системою. З одного боку, цей учасник має забезпечити законність кримінального провадження шляхом процесуального керівництва. З іншого боку, є найактивнішим представником функції обвинувачення, особливо в суді. Юридична відповідальність судді є гарантією виконання покладених на нього повноважень у частині дотримання процедурних питань кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова,

В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина. – 2013. – 1040 с.

2. Кримінальний процес / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін. ; за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літ., 2013. – 544 с.

3. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. Є. Шумила). – К., 2012. – С.464 – 467.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажінський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012.

5. Гаврилюк Л. В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Гаврилюк Людмила Володимирівна. – К., 2009. – 199 с.

6. Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность / И. Л. Петрухин // Изв. вузов. Правоведение. – 1984. – №3. – С. 61–68.

7. Капустянский В. Г. Об уголовно-про-

цессуальной ответственности / В. Г. Капустянский // Изв. вузов. Правоведение. – 1982. – № 6. – С. 101–104.

8. Рогатюк І. В. Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Рогатюк Ігор Володимирович. – К., 2004. – 209 с.

9. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням / О. Толочко // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 60–64.

10. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Косюта Михайло Васильович. – Одеса, 2002. – 467 с.

11. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ісмаїлова Лілія Бекташівна. – К., 2007. – 216 с.

Максимова Л. О. Юридична відповідальність сторони обвинувачення у кримінальному провадженні / Л. О. Максимова // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 173–177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_30.pdf

Розглядаються процесуальні повноваження слідчого, прокурора та суду під час встановлення обставин кримінального правопорушення. Визначаються елементи юридичної відповідальності сторони обвинувачення у разі порушення норм Конституції та чинного законодавства України. Надається класифікація юридичної відповідальності учасників процесу, які мають державно-владні повноваження щодо проведення кримінального провадження та визначаються види їх юридичної відповідальності.

***

Максимова Л.А. Юридическая ответственность стороны обвинения в уголовном производстве

Рассматриваются процессуальные полномочия следователя, прокурора и суда при установлении обстоятельств совершения уголовного правонарушения. Определяются элементы юридической ответственности стороны обвинения в случае нарушения норм Конституции и действующего законодательства Украины. Предоставляется классификация юридической ответственности участников процесса, которые имеют властные полномочия по проведению уголовного производства и определяются виды их юридической ответственности.

***

Maksimova L.A. Legal Liability for the Prosecution in Criminal Proceedings

This paper examines the procedural powers of the investigator, the prosecutor and the court during the inquiries criminal offense. There were defines an element of legal liability for the prosecution in the case of violations of the Constitution and current legislation of Ukraine. It was provided legal liability classification actors who have public-authority to conduct criminal proceedings and defined types of legal liability.